

„Mások és másutt helyettünk a feladatokat sehol sem teljesíthetik...”

Beszélgetés Zeman Lászlóval

– *Milyen családból származik, milyen ösztönzések hatására választotta élethivatásul a tanári pályát?*

– Humán értelmiségi családból származom, de a természettudományi karon örökléstanból írtam a szakdolgozatom. A genetikát – akkor egyáltalán nem kedvező korszakban – egy prágai professzor adta elő, aki még idejében közzétette *Eugénikáját*. Ezzel összefügg, hogy már gimnazista koromban érdekelt a molekuláris biológia. Igaz, hogy nem minden tulajdonság függ a génektől, a környezeti tényezőknek is megvan a szerepük, emellett a genetikai kód megnyilatkozása függhet az utóbbiaktól. Mint mitizáltat taglaltam egyik tanulmányomban Déry metaforáját (a cseh fordító ugyanis nem értette meg...). És metaforikusan vonatkoztatom önmagamra a következőkben közöltek, hogy fogódzót teremtek átváltásaimhoz. Napjainkban a szakmaközinek, a multi- és polijellegűnek az elve dominál, de nem volt ez másképpen a múltban sem. Vandrák András a matematikától az esztétikáig számos tárgyat tanított, Borsody István nagyapja, Szutórisz Frigyes a természetrajz, földrajz, magyar, német nyelv, kémia és más tárgyak tanára volt az eperjesi Kollégiumban, Hazslinszkyt, a világhírű botanikust, ugyanott a matematikai tanszék prozozorává nevezték ki. Közhelyként vesszük tudomásul, hogy ha valaki foglalkozni kíván egy szakkal, annál valami egészen máshoz is értenie kell.

Nos, a mitizálást folytatva megemlíthetem, hogy származásom térbelileg-földrajzilag és társadalmi rétegződésében egyaránt több vonalú. A leginkább népi ágban a csucsomi colonusokig követhető; dédapám és nagyapám már Jabloncán születtek, és az „a” ékezeze nevükben az ajakkerekítés nélküli ejtését rögzíti. Rozsnyón érettségizett nagyapám Eperjesen teológiát végzett; apám szülővárosomban a főgimnáziumot és a jogakadémiát végezte el, stúdiumait Kolozsvárott folytatta, egy tanévben a berlini egyetem jogi karán volt ösztöndíjas, ügyvédi vizsgáját Budapesten tette le. Irodájában kiskoromtól kezdve sok ragadt rám a jogi szaknyelvből. Egy másik

pólusról, a Dráva mellől jöttek a török elől Rákóczi György „száz hársfájának” közeliségébe nagyanyám ősei. Még messzebről, Szászországból másik ágú dédanyáméi mint városépítő „vendégek” Eperjesre és Kassára. DNS-molekuláim így alaposan összekuszálódottak..., vagyis hogy többet és sokfélét erre vezetek vissza. Vannak, akiket másra-másra tanítottam, a kassai és a pozsonyi középiskolában vagy általánosban testnevelést is, beiratkozva ennek folytán a testnevelési főiskolára (négy évfolyamot lezártam, míg az egyetem magyar tanszékén kötöttem ki). Mivel alig van sport, amelyet nem úztem volna, a gyakorlati anyag nem okozott gondot; szertornászként korábban ifjúsági segédedző voltam, rúdugrásban középiskolai bajnokságot nyertem. Mindkét helyen diákjaim közt sokan sportoltak, Kassán közel tízen országos bajnokok voltak úszásban, sízésben, vívásban. A gimnasztikát nem hagytam kikopni, szerepét a gimnáziumi latinoktatással állítom párhuzamba. De egészében tanítványaimnak, úgy hiszem, ebben a tantárgyban nyújtottam a legtöbbet, még lányokat is tanítottam. Nem részletezem, hogy amit „módszertani sornak” nevezünk, benne lehet szemléltetően és kézzelfoghatóan foganatosítani.

– *Hogyan nyilvánult meg ez a sokoldalúság az egyetemi éveim alatt?*

– Az egyetemi éveim során mindenütt meg tudtam azonnal állapítani, mi minősül segéd tudománynak, akárha tudományos szempontból magas szintű zoológiai vagy növénytan rendszertan, hagyományos irodalomtörténet, nyelvtörténet vagy dialektológiaiaként művelt. A bonctant bizonyos fokú nyelvi archaizáltságával együtt Kiss Ferenc egyetemi tankönyvéből tanultuk, az élettant Wendt Istvánéból. Straub F. Brúnó szerves és szervetlen kémiaja, valamint *Biokémiaja* az orvostudományi egyetemek számára (ezt fordításban a cseh orvosi karokon használták), Soó Rezső *Növényföldrajza*, akár az előbbieket, tulajdonképpen esztétikailag olvasódtak. Az utóbbit a vizsgán csak megneveztem, a tanár már írta is a jelest.

– *S a második szak, a filozófia oktatása milyen volt?*

– A filozófia szakon a „szennyeződés” erősödött. Kezdetben szerencsénk volt, Croce filozófiájával ismerkedtünk meg, amelyben a kifejezés és a nyelv egybeesése kitekintést nyitott az esztétikumra. Elegáns vonalvezetésű volt a logika a sztoikusoktól a modern formális logikáig. Ami azután jött, azt kihagytuk és átvészeltük. A háború után divatosá vált az egzisztencializmus, Heidegger és Sartre; még Lukács György marxista értékelését is felhasználható tudósításként fogtuk fel, cseh fordításban került kezünkbe, Václav Černýnek az egzisztencializmusról írt munkáját (*První sešit o egzistencialismu*, 1948) már korábban áttanulmányoztuk. „Véletlenül” Karl Jaspers háromkötetes *Filozófiája* (Berlin, 1932) ragadott meg, a peremhelyezteken kívül (a terminust magyarul először Rákos Pétertől hallottam) – vétkezés, küzdelem, szenvedés, vég – a tudományosság, tudománytörténet határolódását, lényegi különeműségét elemezte szemben a filozófiai megközelítéssel; megértettük, mi által jut hozzá filozófiatörténetileg oly közel Kierkegaard és Nietzsche. Tanulmányozásában megszokott módszeremet választottam: beszereztem francia nyelvű feldolgozását, amelyben a szerzők (Paul Ricoeur, akinek metafora-monográfiáját idéztem egy helyütt, a társszerző, több ízben választotta témájául gondolatvilágát) kifejtik,

mennyire lehetetlen Jaspers létdifferenciáltságának német nevezékτανát átteni franciára másképpen, mint körülírással. A francia feldolgozás ekképpen összefogottabbá, olvashatóbbá alakul. A két mű együtt elég egy évtizedre. Annak az elemei, ami az irányzathól belém szívódott, ott lappanganak Déry-és Pilinszky-értelmezéseimben. S művészi pandanjaként olvastam még, „amíg csak megy”, Kafka teljes életművét (a pozsonyi Akadémia könyvtárában megvolt). A neo- és posztmodern fázis ezek után nem tűnt számomra olyannyira meglepő, átváltó változásnak, s ebben részben paradoxon, hogy a nyelvészeti és jelentéstani-szemiológiai irányzatok ismerete közrejátszhatott.

– *Kik voltak a legnagyobb hatással Önre?*

– Most visszapiillantva és összegezve megállapíthatom, hogy látásmódom, érték-szempontjaim gyújtópontjában leginkább három kutató munkásságára támaszkodtam: Fónagy Ivánéra, akinek fonetikai vizsgálatai és társításuk a verstaniakkal, mint általában a fonetika, amely a nyelvtudománynak az egzakt, természettudományi jellegű tartományát képezi (olykor ez okból különválasztják), beállítottságomnak szerves része. Elemzése, mindmáig legjobb magyar stílustanulmánya, a részelem beállításának módja, hogy jelentésessé, tartalomává váljék, ami František Mikóval rokonítja, többször filozófiai képzettségére való hivatkozása vetett leginkább a latban; František Miko integrált életművére, amelynek nyelvészeti része bűvópataként is előbukkanó s az irodalomba közvetlenül vagy háttérként beépülő, egy-egy műalkotáshoz kulcsot adó összetevő, s emellett önállóan érvényes nyelvészeti munkásságára, valamint Rákos Péterre, első négy könyvére, a *Tények és kérdőjelekben* (1971) Az irodalmi értékelés problémái és a Kommentár az amerikai újkritikához című fejezetére mint a legtartalmasabb magyar irodalomelméleti taglalásra; az utóbbi először cseh nyelven jelent meg, az előbbi az idézet kötetben magyar változatában; a cseh fordításnak megvolt a sorsa, míg 1993-ban közzététetett. A szerző a bevezetésben megjegyezte, hogy bár sok mindent ma másképpen mondana, a lényegen semmit sem változtatna. (Mind Rákos Péternek, mind František Mikónak is második szakja volt a filozófia.)

– *A pozsonyi egyetem magyar tanszékén milyen légkör uralkodott az ott eltöltött csaknem 30 év alatt?*

– A tanszékünkön a hatvanas évek elejétől a nyolcvanas évek közepéig nyúló időszakot jelölném ki mint a legkiegyensúlyozottabbat. Összeállítottunk egy minimális óraszámú tantervet, ezt kellett volna később bővíteni fakultatív szemináriumokkal... A tantárgyak társításának lehetősége ezekben az években fokozódott, főleg magyar–angol és magyar–német szakosokat képeztünk, az iskolákban szükség volt rájuk, hasonlóképpen magyar–latin szakosokra, s mások is felzárkózhattak az állandósult magyar–szlovák, magyar–orosz, magyar–történelem szak mellé. A végzetek közül ebben az időben sokan helyezkedtek el a pozsonyi szerkesztőségekben (Madách, Hét s másutt), ahol mindenütt igen jól beváltak mint fordítók és szerkesztők. Többen Magyarországra távoztak, s ott igencsak megállták a helyüket.

A magyar tanszék a bölcsészkaron a legjobb négy-öt tanszék közé tartozott (szlovák, orosz, klasszika-filológia, a hatvanas évek végéig az angol). A kar és a filológiai szakok működése egy infrastruktúrán nyugodott, amelynek támpontjait az egyes tanszékek kimagasló tanáregyéniségei képezték, s amíg nem állt be fogyatkozásuk, a felülről minket érő negatív behatások nagyrészt közömbösültek. A többi tanszékkel általuk szoros volt a kapcsolatunk, s sokan közülük jól tudtak magyarul is. Ján Šimko ismert angol nyelvtörténészről és Shakespeare-kutatóról kölcsönöztem mindig az újabb angol szakirodalmat, sőt egy magyar nyelvű nyelvészeti dolgozatát nekem dedikálta... A konfrontatív vizsgálatok kapcsán kerültünk össze a Szlovák Tudományos Akadémia vezető személyiségeivel és a nemrég elhunyt Juraj Furdíkkal az eperjesi bölcsészkarról. Nem folytathatom itt a „névsort”, de úgy tapasztalom, hogy a szálak a tanszéken ma sem szakadtak el. A szintaxis oktatása a szlovák tanszéken mindig segítségemre volt a magyar–szlovák szakosok által saját explikálásomban az általános nyelvészetben és a nyelvoktatás didaktikájában, amikor igyekeztem az igei vonzatgrammatikát rámintázni a magyarra, még Németh László „igefáját” is hozzávéve, hogy érzékeltessem az igejelentés fontosságát. Egyik gyakorlatunkat, amely általános vagy középiskolában az órán alkalmazható, közöltem, de nem hiszem, hogy sokan olvasták, netán felhasználták, tudniillik az adott szövegnek csak a „lelőhelyét” jelöltem, tudva, hogy kevesen szánják rá magukat fellapozásra. A témakört a prágai magyar szak „A magyar és cseh igei valenciájának kontrasztív stúdiuma”-ként vezeti, s vendégtanárunk tollából jelent meg legutóbb egy érdekes didaktikai vonatkozású ismertetése. Előadásaimban és gyakorlataimban többször tértem rá az igevonatra összpontosuló nyelvoktatás, grammatikaelmélet felfedezésére. A mondatképlet teóriája a valóság nyelvi modellálását célozza. Helyzet-típusokat hoz egybe nyelvi kifejezésük, rávonatkoztatásuk lehetőségeivel; közlés-helyzetekre kiterjesztve – mint a szöveg képlete – a szövegtípusra, szövegminták tárára válhat érvényessé. A valenciaelméletet egyesek ma a nyelvtanba beépítendő modulértékében fogják fel.

Összegezve, amit csak érintőlegesen érintettem: kölcsönösségre, együttműködésre, kitekintésre van szükségünk nem csak egy irányban; tisztázni kell a tudománytörténeti helyzetet és azt, hogy mennyi telik kétségtelenül jelentős „helyzeti energiánkból”, s ebből kifolyólag a továbblépésről.

– *Hogyan látja tudományszaka jelenlegi helyzetét?*

– A szak fejlődésére nézve önmagában sem a közeli, sem a távlati lehetőségeket nem tudjuk felmérni. A „köziség” jegyében és nyomán azonban bizonyos koncepció vállalását és a folytatást fel kell tételeznünk. Függ ez mindenképpen a tudomány alakulásának és az oktatásnak beálló szakaszától s bizonyos hagyomány érvényesülésétől. Hogy a teóriának egy kérdését vegyük szemügyre, az utóbbi években szokványossá váló osztódást stilisztikára és szövegtanra viszonylagosnak vélem. A szövegtant úgy határozzák meg, hogy az a szövegekben, stílusokban közös, általános, a szövegtípust meghaladó nyelvi jelenségeket veszi számba, de ismert olyan vélemény is, amely a két fogalom pozícióját a hagyományhoz köti, s ahol központiá vált a funkcionális stilisztika, ott a szövegtant inkább inkluzíve fogják fel. A tárgykör vizsgálata nem ezen múlik. Viszont ki kell térnünk egy kapcsolatos szak-

ágazat együttesére. Az összevető magyar–szlovák nyelvtudomány, a kétnyelvűség vizsgálata, a magyar–szlovák fordításra alapozott elmélet és fordítástörténeti dimenziója, a megfelelő oktatás, a csatlakozó fordító- és tolmácsolás (miközben a gyakorlati céloktól függ, milyen arányban választjuk a kettőt külön s úgyszintén a szak- és műfordítás területét) integrált körzetet és oktatási blokkot képez.

A kétnyelvűség vizsgálata az elmúlt években indult el, s nem kis eredményeket mutat fel. A továbbiakban jelentősége annál inkább tűnik ki, minél inkább vált át a gyűjtésről és osztályozásról, a szociológiai ismérvekről, illetve azokat kiaknázva az általános és alkalmazott nyelvtudomány felé, esetleg nem tér ki a régiók két- és többnyelvűségének történeti felfedése elől.

S újból a fordításteóriához térve vissza: jelzései mind ez ideig is megvoltak, csak a folyamatos ráfigyelés hiányzott. A műfordítás területén szinte átláthatatlan mennyiségű anyag gyűlt fel, kialakult egy gyakorlat és hagyaték, amelynek értékelése, elemzése csak elvétve merült fel (a Szlovák Irodalmi Alapnál és a szerkesztőségekben felhalmozott véleményezéseket nem számítom). A törzskönyvezést jelenleg Karol Tomiš igyekszik összehozni. S a tárgykörnek szerintem még van egy sajátos körülménye: a figyelmezésben a cseh–magyar fordítást nem lehet mellőzni.

Közismert például, hogy a magyar líra szlovák fordítása s a nagy nemzedék (Lukáč, Beniák, Smrek, Krčméry) teljesítménye egyedülálló. Valentin Beniák *Alkonyi villámítás* (Večerná blyskavica) című Nyugat-antológiája páratlan; a méltánylások elhangzottak, de a szakszerű értékelés szlovák–magyar együttműködésre vár. Fordított irányban pedig a szlovákiai magyar fordítók nyújtottak elsősorban a prózában, részben a lírában kimagaslót (Tóth Tibor, Hubik István, Rácz Olivér, Mayer Judit, Koncsol László és mások). Az irodalmi díjak, elismerések tanúskodnak erről, monográfia viszont egyikükről sem készült. Rátérhetnék akár a napjainkban sorozatban napvilágot látott kötetekre, Márai Sándor műveinek szlovák fordításaira vagy cseh fordítására, a *Sorstalanság* cseh és szlovák nyelvű változatára stb., a pusztá felsorolás nem sokat mondana. A dolgok rendje, hogy félbeszakítjuk, ahogy azok rendszerint félbe- és megszakadnak. Azt, ami hiányzik, a feltételekre hártjuk, azoknak megteremtése az egyik tényező, ha a külső megtámasztásra gondolunk, a belső, az alkotó rászánás késztettségét és képzettségét kíván.

Amiről az előbb szóltam, csak ránk tartozik, mások és másutt helyettünk a feladatokat sehol sem teljesíthetik... Nem csak az elmondottakból következik, ne fedjük: a felkészítésben mindkét irányból, a képzésben változatlanul a magyar–szlovák törzsszak kizárólagosan ránk szabott. A követelményeknek másképpen nem lehet eleget tenni.

Megjegyezhető ugyanakkor, hogy a didaktikai megoldás alakítható. A kétnyelvűség egy-egy szemináriumi vagy diplomamunka témájaként merülhet fel. Az összevetés a tipológiához kapcsolódva önálló diszciplína, egyébként a fordításelmélet és tolmácsolás bázisába is beletartozik s vonatkoztatási háttér.

A másik alternatívában az elv a „rem tene verba sequentur” (urald a tárgyat, a szavak következnek), mivel a mérnök, a műszaki szakember könnyebben sajátítja el a nyelvi-terminológiai ismereteket a másik nyelvben, mint csupán a nyelvi képzettségű a szakszerűt; a speciális felkészítés ekképpen a szakterületre tevődik át. S mindegyik változatban számításba jön a posztgraduális stúdium.

Ennyi tehát csak nagyjából tagolt pásztázásom, ismétlésekkel és halmozásokkal bonyolítva eszmefuttatásaimat. Bízom azonban az olvasónál a „hozzáolvasásban”.

Visszatekintve tehát: tanszékünkön az oktatásban fennálló mindennemű külön-tartás mellett és a „természetszerűleg” halmozódó hiányok és hiányosságok, zavaró behatások ellenére is a pozsonyi bölcsészkaron lépést tudtunk tartani, sőt... A megmérést nem lehet lezárni, hogy az másoktól és mások felé miképpen foganatosul, többtényezős. Szemléletemben egyvalami állandóan hat: jobb iskolatí-pussal és olyan szinten folyó oktatással, mint a volt nyolcosztályos gimnáziumban, beleértve az el nem hagyható latint (eltekintve a kizárólag műszaki-gyakorlati stú-diumokra való felkészítéstől), nem találkoztam. Gimnáziumi tanárnak készültem, s eszméletemben mindmáig az maradtam, a tanárkodást ezen a szinten-fokon tartom igazinak. Felötlött ez újból bennem, amikor nemrég volt diákjaimmal ötvenéves érettségi találkozójukon jöttem össze. Az akkor már változó körülmények közt sem szenvedett csorbát a tanárok hozzáállása az oktatáshoz és tanítványaik helytállása. Egyikük jellemzett engem, s én rájöhöttem, mennyire jó volt a szemük. Elfelejtettem megköszönni... Észrevették, hogy közünk volt és van máig is egymáshoz. S egyet-érték egy másik személyes és találó megállapítással, hogy mindig csak azzal fog-lalkoztam, amihez kedvem volt. Ennyi a „pályám emlékezete”.

– *Hogyan összegezné az elmondottakat tanulmányként?*

– A gimnáziumi oktatás tartalmát nyilván alakítani, módosítani szükséges, foko-zni a matematikai és informatikai képzést az egyik oldalon, a másikon pedig az ettől csak viszonylagosan különválasztható nyelvit. Továbbá az egyetemi évek során egy-re inkább tudatosult bennem, hogy a tárgyi tudás átadása, az elsajátíttatás hatás-foka alig elégséges megfelelő „kontextus”, légkör, hagyomány nélkül. Ez ösztönzött *Gymnasiologia* címmel megjelentetett kötetem összeállítására.

Az összegező visszapillantás? Annyi, mint Márai Sándornál *Füveskönyvének* zá-rásában – örülök, hogy részt vehettem.

Az interjút Fazekas József készítette